

Η ΑΚΑΜΠΤΗ ΘΕΛΗΣΗ ΕΠΙΒΙΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΦΥΛΗΣ
ΣΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΗΣ ΣΚΛΑΒΙΑΣ

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΕΤΣΑΛΗ - ΔΙΟΜΗΔΗ

*Μακαριώτατε, Κύριοι Ὑπουργοί,
Κύριε Πρόεδρε, Κύριοι Συνάδελφοι,
Κυρίες καὶ Κύριοι,*

Μία γενεὰ καὶ πλέον γεννήθηκε καὶ ἀνδρώθηκε ἀπὸ τὴν ὕγραν ἐκείνην ἀγῆ ὅπου στὸν συννεφιασμένον οὐρανὸ τῶν Ἀθηναίων, ἀνάμεσα στὰ ἀπαλόγραμμα βουνὰ τῆς Ἀττικῆς καὶ τὶς ἡμέρες ἀκρογιαλιῆς τοῦ Σαρωνικοῦ, τῆς γεννήτρας Αἰγαιοπελαγίτισσας θάλασσας, ἀντήχησαν ἄξαφνα οἱ διαπεραστικοὶ γόοι τῶν σειρήνων τοῦ συναγεροῦ.

Ἄλλοι τὸ περίμεναν αὐτό, τὸ ἐννοιῶθαν ὅτι θὰ ξεσπάσει, ἄλλοι δὲν τὸ περίμεναν. Ὅμως, ὅλοι καταλάβαμε ἀμέσως, ὅτι ἦταν πόλεμος, πόλεμος μὲ μιὰ μεγάλη Δύναμη, πολὺ ἰσχυρότερη ἀπὸ μᾶς.

Σὲ λίγο τὰ οὐρλιαχτὰ τῶν σειρήνων σίγησαν, ἀλλὰ τὸ καταπληκτικὸ εἶναι, ὅτι οἱ σειρήνες αὐτὲς ξύπνησαν μέσα στὶς ψυχὰς ὄλων, στὴν ψυχὴ ὄλων τῶν Ἑλλήνων, ἕναν ἐνθουσιασμὸ ἀπίθανο, ἀσυγκράτητο, ποὺ ξέσπασε μονομιᾶς. Στὸν δρόμον ἐπικρατοῦσε μιὰ γενικὴ, μιὰ ἀβίαστη, μιὰ ἀσυλλόγιστη χαρὰ, ὡσὰν νὰ μᾶς καλοῦσαν σὲ γιορτὴ, σὲ πανηγύρι.

Μετὰ λίγες μέρες, μὲ τὶς πρῶτες νίκες ὁ ἐνθουσιασμὸς κορυφώθηκε. Ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλη, οἱ νίκες μᾶς μεθοῦσαν. Κανεὶς δὲν ἐφάνταστηκε τότε, τί μᾶς ἐπερίμενε στὸ τέρμα τῶν ἡρωισμῶν καὶ τῶν νικῶν καὶ τῆς ὑπέριστατης θυσίας.

Κάποτε, λέει ὁ Νίτσε, κατέβηκε ὁ Ζαρατούστρα ἀπὸ τὸ βουνό. Ὁ βαθυστόχαστος λυρικός φιλόσοφος, ὁ μεγάλος ἐκεῖνος ποιητῆς - φιλόσοφος, ἤθελε φυσικὰ νὰ πεῖ, ὅτι ὁ Ζαρατούστρα κατέβηκε στὸν

υλικό, τὸ θετικό κόσμο, στήν πολιτεία. Καί τότε ἀντίκρουσε τήν πράξη, με ἄλλα λόγια τήν πραγματικότητα.

Κατεβήκαμε καί μεῖς ἀπό τὸ βουνό. Ἀκολούθησαν οἱ πικροὶ χρόνοι τῆς Κατοχῆς. Πικρὰ χρόνια, ἀλλὰ χρόνια ψυχικῆς ἀνατάσεως, ἐλπίδων μέχρι παραφροσύνης, περιφρονήσεως τοῦ θανάτου, καί θυσιῶν με ποτάμια ἀπὸ αἷμα καί δάκρυα, με ἀπαράμιλλες ψυχικὲς ἀντιδράσεις.

Καί ἐπειδὴ στοὺς μαύρους ἐκείνους χρόνους τῆς σκλαβιάς ὅλοι γυρεῦαμε κάπου νὰ στηριχθοῦμε, κάποιο ἔρεισμα νὰ βροῦμε γιὰ νὰ θεμελιώσουμε τήν ἐλπίδα πὺν δὲν μᾶς ἀπέλειψε οὔτε μιὰ στιγμή, ἔσχατος ὅλων σκάλιζα κι' ἐγὼ τίς ρίζες τοῦ σκλαβωμένου γένους στοὺς παλιότερους καιροὺς, στὰ χρόνια τῆς Μεγάλῃς Δουλείας, περιεργος νὰ δῶ, πῶς δὲν ἔσβησε τὸ «ἄθλιον Γένος τῶν Ἑλλήνων» καί πῶς ἀντέδρασε τότε ἐπὶ τρισήμιση καί πλέον αἰῶνες γιὰ ν' ἀποτινάξει τὸν ἀπαίσιο ζυγὸ τῶν ἀπίστων.

Καί ἀνοιξαν τὰ μάτια μου καί ἔζησα τήν τραγωδία. Καί ἐπειδὴ οὐσία τῶν πανηγυρισμῶν δὲν πρέπει νὰ εἶναι τὰ λόγια, παχειὰ καί κούφια λόγια, ἀλλὰ ἓνα δίδαγμα χρήσιμο καί ἡ ἀναζήτηση κάποιου ἐλπιδοφόρου στηρίγματος γιὰ τὸ παρὸν ἀπὸ τὰ περασμένα, θὰ ἀναφερθῶ στὰ ὅσα ἔμαθα ἀπὸ τὸ ἐπίμονο αὐτὸ σκύψιμο στὸ ἐλληνικὸ παρελθόν, στὰ σκληρὰ καί πονεμένα χρόνια πὺν ἔζησαν οἱ πατεράδες τῶν πατεράδων μας, οἱ πρόγονοί μας ὄχι τῶν δοξασμένων λαμπρῶν ἐποχῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ τῶν μαύρων χρόνων ὅπου τὸ Γένος μας ἦταν δουλωμένο σὲ βάρβαρο καί ἀπολίτιστο Λαό.

Γιατὶ ὀφείλω νὰ προσθέσω, ὅτι ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς δούλους, τοὺς δυστυχημένους καί πάμπτωχους σκλάβους, καταγόμεθα κατευθεῖαν ἐμεῖς οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες, πολὺ περισσότερο βέβαια παρὰ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους προγόνους πὺν ἀποτελοῦν τήν ἀρχικὴ μας ρίζα, τὴ μεγάλη καί ἀθάνατη ρίζα τῆς Φυλῆς μας.

Αὐτὸ θὰ εἶναι, Κύριε Πρόεδρε, Κύριοι Συνάδελφοι, Κυρίες καί Κύριοι, τὸ θέμα τῆς ἀποψινῆς μου ὁμιλίας: Ἡ ἀκαμπτὴ θέληση ἐπιβιώσεως τῆς Φυλῆς, στοὺς χρόνους τῆς δουλείας.

Εἶναι βέβαιον, εἶναι ἐκτὸς κάθε ἀμφισβητήσεως, ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἔπαθε ἓνα εἶδος *choc*, ἓνα εἶδος καταπληξίας, ἀμέσως μετὰ τὴν Ἑλωση. Στὰ στερεὰ χρόνια τοῦ Βυζαντίου, τὸ φάσμα αὐτὸ κράτους, τὸ φάντασμα, θὰ ἔλεγα, τῆς ἄλλοτε κραταιῆς Αὐτοκρατορίας, συγκρατοῦσε ὀπωσδήποτε σὲ κάποιαν ἰσχνότατη καὶ ταπεινότατη ἐργήγορση, τὴν συνείδηση τῶν Χριστιανῶν τοῦ πρόσφατου βυζαντινοῦ βασιλείου. Ἦταν μιὰ ἀπέλπιδα ἐπίφαση ἐπιβιώσεως. Μὲ τὴν πτώση καὶ τοῦ ἔσχατου προπυργίου πὸν ἦταν ἢ ποτὲ Βασιλεύουσα καὶ τὴν ὀριστικὴ ἐξαφάνιση τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, ὁ Ἑλληνισμὸς περιέπεσε σὲ ἓνα εἶδος ἀνυπαρξίας ἐπὶ ἓναν ὀλόκληρον αἰῶνα.

Ἔως τὰ μέσα τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδας ὁ Ἑλληνισμὸς ψυχορραγοῦσε.

Ἐπάρχει ἓνας στίχος δημοτικοῦ τραγουδιοῦ πὸν τὰ λέει ὅλα : «Τὸ φλάμπουρο τσακίστηκε καὶ τὸ φανάρι ἐσβήστη».

Μὲ θαυμαστὸ τρόπο παραλαμβάνει τὸ λόγο ὁ μέγας Παλαμᾶς ἐμφυσώντας ζωὴ στὴ φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ, πὸν παρέμενε βουβῆ ἀπὸ μακροῦς αἰῶνες, καὶ τραγούδησε μὲ τὴν βαρειά, τὴν σπηλαιώδη του φωνή: «Σβησμένες ὅλες οἱ φωτιὲς οἱ πλάστρες μεσ' στὴ χώρα».

Ἐπ' ἄκρη σ' ἄκρη, τὰ πάντα φαινόντουσαν νεκρά, ὀριστικὰ μαραμμένα. Καὶ ὅμως κάτι δὲν εἶχε σβῆσει ὀλότελα. Γιατὶ ἐὰν καὶ τὸ κάτι αὐτὸ εἶχε σβῆσει γιὰ πάντα, ἢ φυλὴ μας, ἢ φυλὴ τῶν Ἑλλήνων — πὸν εἶναι μιὰ φυλὴ ἐντελῶς ξέχωρη καὶ μοναδικὴ στὸν κόσμον (δὲν κρίνω ἀξιολογικά), ἴσως γιὰ τὴν ἀτυχία τῆς — ἢ φυλὴ τῶν Ἑλλήνων θὰ εἶχε σβῆσει ὀριστικὰ ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ἐν ζωῇ ἐθνῶν καὶ θὰ τὴν ἀνέφεραν πλέον μόνον στὶς δέλτους τῆς Ἱστορίας, ἀνάμεσα στὰ ἔθνη πὸν «ὑπῆρξαν κάποτε» καὶ ἐσβῆστηκαν γιὰ πάντα, καθὼς ἀπομειναν ἱστορικὲς μόνον ἀναμνήσεις οἱ Σουμμέριοι, οἱ Φοίνικες, οἱ Χιττῆτες, οἱ Καρχηδόνοι.

Ἐναν παρόμοιο θάνατο ἀντιμετώπισε, ἀλλὰ καὶ νίκησε, καὶ ἡ δική μας φυλή.

Πῶς ἔγινε αὐτό; Αὐτὸ τὸ θαῦμα; Κάτι, ὡς εἶπα, ποὺ δὲν ἔσβησε ποτὲ ὀλότελα. Τὸ κάτι αὐτὸ ἦταν ἡ ψυχὴ, ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ.

Δὲν ἔλαμπε στὰ χρόνια ἐκεῖνα, μόλις τρεμόφεγγε, ὅπως τρεμοσβήνον τὰ κερὰ στὸ μισόφωτο τοῦ ἔρημοκκλησιοῦ. Αὐτὴ ἡ ψυχὴ, ὅμως, ἡ ἀδούλωτη σκλάβα, αὐτὴ ἔσωσε τὸν Ἑλληνισμό, αὐτὴ διέσωσε στὰ κατάβραθα τοῦ εἶναι τῶν ραγιαδῶν τὴν συνείδηση τοῦ γένους. Μιὰ φλογίτσα κουφόκαιγε μέσα στὶς στάχτες καὶ τ' ἀποκαΐδια, μέσα στὰ ἐρείπια καὶ τὰ σκέλεθρα, μιὰ μικρὴ δειλὴ φλόγα ποὺ ὄλο πῆγαινε νὰ σβήσει, ὄλο καὶ ξανάπαιρνε κάποια ζωὴ ἀπὸ τὸ ἀδύναμο φύσημα κάποιας ἰσχνῆς ἐλπίδας.

Πέρασαν ἔτσι χρόνια πολλά, χρόνια ἀτέλειωτα — χρόνοι δίσεχτοι, καθὼς λέει τὸ δημοτικὸ τραγούδι στὴ χυμώδη καὶ τόσο παραστατικὴ γλῶσσα του — ὅπου τίποτε δὲ σάλευε, τίποτε δὲν ἀκουγόταν, οὐδ' ὁ παραμικρὸς ψίθυρος, οὐδὲ ἡ ἀνάσα τοῦ κνηνημένου ζώου, κι ὅλα ἦταν σὰν νὰ περιμέναν ν' ἀκουστεῖ — ξεφυλισμένο κι ἐκεῖνο — τὸ «τετέλεσται».

Μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἔρημιὰ — ἔρημιὰ λυκόφωτος — ἄρχισαν λίγο-λίγο νὰ ζωηρεύουν μερικὲς ἐστίες φωτός, ν' ἀντηχοῦν σιγαλὲς φωνές, νὰ σαλεύουν ἀραιοὶ ἴσκιοι, καὶ νὰ προσλαμβάνουν μορφή. Ἦταν ἡ χαρραγὴ. Ὁ δέκατος ἔκτος αἰώνας δὲν εἶχε συμπληρώσει ἀκόμα τὴ μισὴ διαδρομὴ του.

Ἄλλὰ ἄς μὴ σπεύδουμε. Ἡ πρώτη αὐτὴ ἀντίδραση, οἱ πρώτες αὐτὲς ἀντιστάσεις, οἱ ψίθυροι καὶ τὰ ἄτολμα σαλέματα, δὲν μιλοῦσαν γιὰ Ἑλλάδα, δὲν μιλοῦσαν γιὰ Ἑλληνες, μιλοῦσαν μόνο γιὰ Χριστιανισμὸν, μιλοῦσαν γιὰ Χριστιανούς. Στὴν πίστη πρὸς τὸν γλυκύτατο Χριστὸ ἔβρισκαν τὸ στήριγμα καὶ τὴν παρηγοριὰ καὶ τὴ δύναμη. Οἱ ἀφηρημένες ἔννοιες («Ἑλλάς») («Ἑλληνισμός») («Ἑλληνας») εἶχαν ληλησημονηθεῖ ἀπὸ τοὺς παλαιότατους ἐκείνους χρόνους, ὅπου τὸν συνέχεαν μὲ τὴν ἔννοια «παγανισμός», μπορῶ νὰ πῶ μὲ τὴν ἔννοια «ἀντιχριστιανισμός».

Καὶ τώρα, ἂν ἡ ἀφόρητη ζωὴ, ἡ ἀβάσταχτη δυστυχία ξεσήκωσε λίγο-λίγο τοὺς ραγιαδες, τοῦτο γινόταν στὸ ὄνομα τοῦ Σταυροῦ, στὸ ὄνομα τῆς Πίστewς, καὶ ὁ ἀγώνας, πὺ ἀπονοῦσε ἕως τότε, ἄρχιζε μυστικά, δειλά, νὰ παίρνει κάποια ἀμυδρὴ μορφή πάλης ἀνάμεσα στὸ «Σταυρὸ» καὶ τὸ «Μισοφέγγαρο».

Τότε, μερικὰ φωτεινὰ μναλά, μερικοὶ γραμματισμένοι ἄνθρωποι — προπάντων ἀπὸ κείνους πὺ εἶχαν ταξιδέψει στὴ Δύση ἢ σπουδάσει ἢ πὺ ζοῦσαν στὴν Ἑσπερία, καθὼς ἔλεγαν — δραματιζόμενοι τὸ περίλαμπρο παρελθὸν τῶν προγόνων των, κινήθηκαν μὲ τὸ λόγο καὶ μὲ τὴ γραφίδα, γιὰ νὰ ξυπνήσουν παράλληλα μὲ τὴ χριστιανικὴ συνείδηση τῶν ἀδελφῶν καὶ τὴ συνείδηση τοῦ γένους των, τοῦ Γένους μὲ κεφαλαῖο Γ, καθὼς ἐπεκράτησε ἔκτοτε τόσο συγκινητικὰ νὰ λέγεται στὸ σύνολό του ὁ δοῦλος Ἑλληνισμός.

Στοὺς πρωτοπόρους αὐτοὺς — κατὰ τὴν πλειονότητά τους ἀνώνυμους — τῆς πρώτης ἐθνικῆς μας ἀναγεννήσεως, προσετέθηκαν ἔμποροι πὺ πλούτισαν στὸ ἐξωτερικό, πὺ ἐνωτίστηκαν τοὺς φερέλπιδες λόγους καὶ ἦρθαν ἀρωγοὶ μὲ τὸν πλοῦτο τους στὴν ἴδρυση καὶ τὴ χρηματοδότηση τῶν πρώτων σχολείων. Ἐγνώριζαν οἱ ἀείμνηστοι αὐτοὶ Ἕλληνες, πὺ δούλευαν ἐντούτοις τὸν Κερδῶο Ἑρμῆ πολὺ περισσότερο παρὰ τὸ Φοῖβον Ἀπόλλωνα, ὅτι ἀφύπνιση τῶν ἀδελφῶν τους, πὺ φντοζωοῦσαν στὸ σκοτάδι, δὲν ἦταν δυνατὴ παρὰ μόνο μὲ τὴν Παιδεία, μὲ τὰ Γράμματα, πὺ θὰ τοὺς διεφώτιζαν. Καὶ γι' αὐτοὺς τοὺς ἀφανεῖς πρωτοπόρους ἀρμόζει τὸ Θουκιδίδειον («Πᾶσα γῆ τάφος»).

Ἐνα ρῖγος διέτρεξε ὅλη τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γῆ. Οἱ δοῦλοι, ἀκούοντας ὅτι εἶναι Ἕλληνες, ἀποροῦσαν στὴν ἀρχή. Ἀναρωτιόνταν ποιοὶ ἦταν τάχα αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες, μαθαίνοντας τώρα γιὰ πρώτη φορὰ, ὅτι ἦταν οἱ πρόγονοὶ τους καὶ μάλιστα τόσο σημαντικοὶ καὶ ἐνδοξοὶ. Καὶ ὅταν τοὺς ἔδειχναν τὰ ἀρχαῖα μάρμαρα πὺ κείτονταν χορταριασμένα, μισοθαμμένα, μεγαλοπρεπεῖς σκελετοὶ νεκρῶν ναῶν, νεκρῶν Θεῶν, ἡμιθέων καὶ ἡρώων, ἔστεκαν συλλογισμένοι καὶ ἐντὸς

τους αισθάνονταν ν' ανοίγει τὰ φτερά της κάποια ὑπερηφάνεια καὶ νὰ σκιριτᾶ κατιτὶ σκοτεινὸ καὶ δυσνόητο.

Ἔτσι, ἐπίπονα ξόπνησε ἡ συνείδηση ὅτι εἶχαν καὶ ἐκεῖνοι δικαιώματα κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο, τὸν τόσο λαμπρὸ ἥλιο τῆς πατρίδας. Ναί. Ἦταν ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων ἐκείνων, ποὺ στάθηκαν οἱ ἄρχοντες τῆς Μεσογείου, οἱ ἄρχοντες ὅλου τοῦ τότε κόσμου, Ἕλληνες κι αὐτοί, ποὺ εἶχαν τὴν ὑποχρέωση νὰ κερδίσουν τώρα τὴν ἐλευθερία τους πάνω στὰ ἱερὰ χῶματα τῶν προγόνων τους.

Δὲν ἦταν ἀπλὰ λόγια αὐτά. Ἦταν δυνάμεις ποὺ σωρεύονταν καὶ φούντωναν, ἀκαταστάλαχτες καὶ ἀνοργάνωτες καὶ ἀσύνταχτες.

Ὅπου ἄξαφνα ἦρθε μιὰ εἶδηση συνταρακτική, εἶδηση ποὺ ἔδωσε νέα προῆ στὶς ἐλπίδες τῶν ραγιαδῶν. Καταστράφηκε — ὁ λόγος πέρασε ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, ἀπὸ αὐτὶ σὲ αὐτὶ — ὀλόκληρη ἡ Ἀρμάδα τοῦ Σουλτάνου. Στὴ Ναύπακτο — τὸ Λεπάντε — οἱ ἐνωμένοι στόλοι τῆς Χριστιανικῆς Εὐρώπης κατεναυμάχησαν τὸν πανίσχυρο στόλο τῶν Ἀπίστων.

Τότε δὲν ἄργησαν πιά νὰ ξεσπάσουν οἱ Ἕλληνες. Ἦταν ὁ πρῶτος ξεσηκωμὸς των — ἂν ἐξαίρεσει κανεὶς, λίγο μετὰ τὴν Ἀλωση, τὴν στάση τοῦ Ράλλη ἢ Ραούλ, ποὺ ξεσήκωσε τοὺς Σπαρτιάτες κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν, τὸ 1462. Ὅμως ἡ στάση ἐκείνη ἦταν μᾶλλον ἓνα εἶδος τελειωτικοῦ σπασμοῦ τοῦ Βυζαντίου ποὺ ξεψυχοῦσε, καὶ τὴν κατέστειλε ταχύτατα ἡ Ὑψηλὴ Πύλη.

Ἀκολούθησε μιὰ σειρὰ πέντε ἐπαναστάσεων ποὺ κόστισαν ἀκριβά, πολὺ ἀκριβά, σὲ αἷμα καὶ σὲ δάκρυα, στὸν Ἑλληνισμό, ὥσπου νὰ χαράξει ἡ αὐγὴ τοῦ '21. Αὐτὲς θὰ σᾶς ὑπενθυμίσω ἀπόψε.

Τὶς ἀναφέρω χρονολογικά 1575, 1611, 1688, 1715, 1769.

Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ τὶς ἀναπτύξω μὲ τὴ δυνατότερη συντομία. Μιὰ πρωταρχικὴ ἀλλὰ βασικὴ παρατήρηση ἐντούτοις· ὅλες οἱ ἐπαναστάσεις ποὺ προηγήθηκαν ἀπὸ τὸν Μεγάλον Ἀπελευθερωτικὸν Ἀγῶνα, ἦταν ἐπαναστάσεις τοπικές. Καμιὰ ἀπὸ αὐτὲς δὲν ἔλαβε γενικὸ, πανελλήνιο χαρακτήρα. Τοῦτο στάθηκε καταρχὴν ἡ κύρια ἀδυναμία, ἡ

καίρια αἰτία τῆς ἀποτυχίας τῶν ἀγόνων αὐτῶν. Τὸ ἀσυντόμιστο τοῦ ξεσηκωμοῦ, τὸ τοπικὰ περιορισμένο, τὸ μεμονωμένο κάθε φορὰ τῆς προσπάθειας. Καὶ μιὰ δεύτερη παρατήρηση. Ὅλες οἱ ἐπαναστάσεις ἐκεῖνες ὑποκινήθηκαν ἀπὸ ξένους — Ἐνετοὺς οἱ πρώτες, Ρώσους ἢ τελευταία — ἀπὸ ξένους ποὺ ἐπεδίωκαν ἰδιοτελεῖς σκοποὺς καὶ ποὺ ἐγκατέλειπαν τοὺς δυστυχεῖς Ἕλληνες μόλις ἐβεβαιώνονταν γιὰ τὸ μάταιο τοῦ ἐγχειρήματος. Τοὺς παρέδιδαν τότε, πρέπει κανεὶς νὰ τὸ τονίσει καὶ αὐτό, στὴν ἐκδικητικὴ μανία τῶν Τούρκων.

Ἐπιπλέον ἐποχὴ, ἀθλιέστατοι οἱ Χριστιανοὶ τῆς Δύσεως, πανάθλιοι οἱ δυστυχησμένοι Ἕλληνες, ποὺ στὴν ἀπελπισία τους καὶ τὴν ἀπεγνωσμένη προσπάθειά τους ν' ἀποτινάξουν τὸν ἐπονείδιστο ζυγὸ, «ἐπιάνονταν» κατὰ τὸ λεγόμενον, ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἀφορμὴ καὶ αἰτία.

Στὰ 1575 γιὰ πρώτη φορὰ, οἱ ἀδελφοὶ Μελισσηνοὶ ἀπὸ τοὺς πιὸ σημαίνοντες ἄρχοντες τοῦ Μοριᾶ, μὲ τὴν ὑποκίνηση καὶ τὶς ἀφειδεῖς ὑποσχέσεις τῆς Βενετίας, ξεσήκωσαν ἔνοπλο ἐπανάσταση κατὰ τοῦ Δυναστοῦ, στὴν ἡρωικὴ καὶ πάντοτε ἀνυπότακτη Μάνη. Ἡ ἐπανάσταση αὐτὴ ἀπέτυχε οἰκτρᾶ, οἱ Τούρκοι μανιασμένοι ἀφάνισαν ὄσους καὶ ὅ,τι μπόρεσαν, καὶ τὸν Θεόδωρο Μελισσηνὸν τὸν αἰχμαλώτισαν καὶ τὸν ἀνεσκόλοπισαν.

Ἐκύλισαν βαρῦτατα χρόνια, φορτωμένα δυστυχία κάθε λογῆς, ἀνέτειλε ὁ δέκατος ἑβδόμος αἰώνας καὶ τίποτε δὲν ἄλλαζε στὰ φανερά. Ἀθόρυβα ἐντούτοις, ἡ δύναμη τῆς πανίσχυρης ἕως τότε Τουρκίας εἶχε ἀρχίσει νὰ τριῖζει καὶ νὰ ξεπέφτει, ἡ σήψη εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐξαρθρώνει τὰ βάρη τῶν Σουλτάνων καὶ τὰ κράσπεδα τῶν διβανιῶν τῶν βεζύρηδων. Ἀπὸ τὴν θρυλικὴ ἐκείνη Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου ποτὲ δὲν ἀνέρρωσε ἡ Αὐτοκρατορία τῶν Ὀσμανιδῶν.

Ἀξαφνα, κάποιος Γάλλος εὐγενής, ὁ Λουῆ τοῦ Νεβέρ, ἀνακάλυψε τάχα τίτλους προγονικοὺς καὶ δικαιώματα ἐξουσίας ἐπάνω σὲ περιοχὲς τῆς δυσμικῆς Ἑλλάδας καὶ εἰδικὰ τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Ἀκαρνανίας. Κινήθηκε λοιπὸν μὲ κάθε τρόπο καὶ ἐξεσήκωσε εὐκολὰ τὶς εὐφλεκτες ψυχὲς τῶν σκλαβωμένων.

Κύριος μοχλὸς ἐκείνου τοῦ κινήματος στάθηκε ἕνας ἐνθουσιώδης, ὀρμητικὸς, ἀσυγκράτητος Ἐπίσκοπος, ὁ Διονύσιος Τρίκκης καὶ Φαναρίου.

Ὁ ἥρωικὸς αὐτὸς Δεσπότης, ὠραία ἐπαναστατικὴ μορφή, ἀπώτερος πρόδρομος τοῦ Παπαφλέσσα, μεταχειρίστηκε κάθε μέσον γιὰ νὰ ξεσηκώσει τοὺς Ἕλληνες.

Καὶ πράγματι, ξέσπασε στὰ 1611 ἡ ἐπανάσταση ἢ λεγομένη τοῦ Σκυλόσοφου, στὴν κυρίως Ἡπειρο καὶ εἰδικώτερα στὰ χωριὰ γύρω στὰ Γιάννενα.

Μοιραίως καὶ αὐτὴ ἡ προσπάθεια, πὸν ὑπῆρξε κατὰ βάθος ἀνοργάνωτη καὶ πολὺ τοπικὴ, πῆρε ἄθλιο τέλος. Τὸ Δεσπότη Διονύσιο, πὸν κατέφυγε σὲ μιὰ σπηλιὰ στὴ βραχώδη ὄχθη τῆς Λίμνης, τὸν συνέλαβαν καὶ τὸν ἐκδικήθηκαν οἱ Ἄπιστοι μὲ τὸ φρικώδη θάνατο τῆς ἐκδορᾶς, δηλ. τὸν ἐγδαραν ζωντανό.

Ἦταν νωρὸς ἀκόμα.

Τρίτη ἐπανάσταση ξέσπασε γύρω στὰ 1688, στὰ τέλη τοῦ μακρόχρονου Ἐνετοτουρκικοῦ πολέμου τῆς Κρήτης, πὸν εἶχε γιὰ ἀποκορύφωμα τὴν πολιορκία τοῦ Χάνδακα, τὸ σημερινὸ Ἡράκλειο, πολιορκία πὸν κράτησε εἴκοσι πέντε ὁλόκληρα χρόνια.

Οἱ Ἕλληνες, ἐνθαρρυσμένοι ἀπὸ τοὺς Βενετούς, πὸν ζητοῦσαν νὰ ἐπιτύχουν κάθε εἶδος ἀντιπερισπασμὸ πρὸς ὄφελός τους, ξεσηκώθηκαν ἐναντίον τῶν κοινῶν ἐχθρῶν τῆς Πίστεως. Πῆραν τὰ ἄρματα σὲ διάφορες ἐπαρχίες τοῦ Μοριᾶ καὶ τῆς Ρούμελης, δίχως ἄλλο ἀποτέλεσμα παρὰ μιὰ ἄστοχη καὶ φοβερὴ αἱματοχυσία καὶ τὴν ὁλοκληρωτικὴν καταστροφὴ τῆς χώρας.

Τραγικὸ τέλος εἶχε τότε καὶ ἡ πολιορκία τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸν Μοροζίνη, μὲ φρικτὴ κατάληξη τὴν ἀνατίναξη τοῦ Παρθενῶνος πὸν ἔστεκε ἀνέπαφος ἕως τότε. Μακρότατος ὁ πόλεμος αὐτὸς ἀνάμεσα σὲ Βενετούς καὶ Τούρκους, ἀπάνω στὶς σάρκες τοῦ τόπου μας εἰς βάρος πάντοτε τῶν Ἑλλήνων. Πῆρε τέλος στὰ 1715 μὲ τὴν πλήρη

κατάληψη τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τὴν ὀριστικὴ ἀπομάκρυνση τῶν Βενετῶν ἀπὸ τὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα.

Σκληρὴ ἦταν ἡ ἀπογοήτευση τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες αὐτὲς ἀποτυχημένες ἐξεγέρσεις. Φυσικὴ συνέπεια, μιὰ κάποια κόπωση καὶ τὸ σταμάτημα κάθε προσπάθειας γιὰ ἀπελευθέρωση.

Παρ' ὅλα αὐτὰ, κάτι εἶχε ὠριμάσει, κάτι ποὺ δὲν ἦταν πιὰ δυνατὸν νὰ σταματήσῃ. Ἡ ἐλληνικὴ συνείδηση εἶχε ἀφυπνισθεῖ ὀριστικά. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό. Ἀλλὰ καὶ ἡ Παιδεία, ὅσο κι ἂν ἦταν ἀκόμα στοιχειώδης, εἶχε ἀναπτυχθεῖ, σχολεῖα εἶχαν ἀρχίσει νὰ λειτουργοῦν σὲ ὀλόκληρο σχεδὸν τὸν ἐλληνικὸ χῶρο. Πολλὰ παιδιὰ μάθαιναν τώρα κολυβογράμματα καθὼς ἔλεγαν, καὶ ἔτσι ἀπλώνονταν λίγο-λίγο οἱ ὀρίζοντές των, φωτιζόταν ὁ νοῦς των καὶ κορυφωνόταν μέσα τους ὁ πόθος μιᾶς ἐλεύθερης ζωῆς.

Παράλληλα, καὶ ἡ τόσο μεμονωμένη στὴν ἀρχὴ καὶ τόσο τοπικὰ περιορισμένη μαχητικὴ ἀντίδραση τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοῦ Δυνάστου, εἶχε πάρει καὶ κείνη μιὰ μορφή πιὸ συγκεκριμένη, πιὸ ὀργανωμένη, πιὸ μαχητικὴ. Εἶχαν ἀποκτήσει μακρὰ πεῖρα τόσες γενεὲς ἀνυπότακτων Ἑλλήνων, τῶν θρυλικῶν κλεφτῶν, ποὺ κατέφυγαν στὰ βουνά, γιὰ νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὸ διωγμὸ καὶ τὴν ἐκδίκηση τῶν Τούρκων. Οἱ ἄπιστοι ὅμως, πονηρὰ ἐκμεταλλεζόμενοι τὸ ζήτημα, ἀπέβλεψαν στὸ νὰ χρησιμοποιοῦν γιὰ τὸ δικό τους συμφέρον τοὺς σκληροὺς αὐτοὺς πολεμιστὲς. Τοὺς ἀνεγνώρισαν ἐπίσημα καὶ τοὺς ἀνέθεσαν τὴν προστασίαν ὀλόκληρων περιοχῶν. Δημιουργήθηκε ἔτσι τὸ σύστημα τοῦ ἀρματωλισμοῦ, τῶν ἀρματωλῶν, ποὺ ἦταν παλιοὶ κλέφτες, στὴν ὑπηρεσίαν τῶν Τούρκων. Φυσικά, οἱ ἀρματωλοὶ αὐτοὶ πολὺ συχνὰ μεταπηδοῦσαν ἀπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ ἀρματωλοῦ στὸ «κλέφτικο» καὶ σὲ λίγο πάλι τὸ γύριζαν «καπάκι», καθὼς ἔλεγαν τότε.

Πάντοτε ὡστόσο, καὶ οἱ ἀρματωλοὶ κρυφὸ στόχο τους εἶχαν τὴν προστασίαν τῶν χριστιανῶν ὁμοεθνῶν τους. Ἑλληνες ἔμεναν πάντα στὰ κατάβαθα τῆς καρδιᾶς των, καὶ Χριστιανοί, κι ἄς παρασύρονταν πότε-πότε σὲ ἀρπαγὲς καὶ φόνους πιστῶν καὶ ἀπίστων ἀδιακρίτως.

Ἄνθρωποι ὁμως πὸν ζοῦσαν ἐξαιρετικὰ σκληρὴ ζωὴ, μέσα σὲ ἀδιάκοπους κινδύνους καὶ ἀνεκδιήγητες περιπέτειες, εἶχαν ἀναπτύξει μέσα τους κάθε εἶδος σκληρότητα, μέχρι θηριωδίας. Πόλεμοι, καὶ μάλιστα τέτοιας μορφῆς, δὲν γίνονται ἀπὸ ἥπιους καὶ πονόψυχους ἀνθρώπους. Ἄπαιτοῦν ἄλλα προσόντα, πὸν τὰ διέθεταν οἱ Ἕλληνες πολεμιστές, κλέφτες καὶ ἀρματολοί, τῆς φρικτῆς ἐκείνης ἐποχῆς.

Στὸ ἀναμεταξύ, οἱ πανσλαβιστικὲς τάσεις εἶχαν ἀπλώσει ρίζες, ἢ πολιτικὴ τῶν μοσκοβιτῶν τσάρων εἶχε ρίξει παντοῦ πλοκάμια, πὸν προσλάμβαναν λίγο-λίγο μορφὴ κοσμοκρατορικῆς ἐξαπλώσεως τῆς Ρωσίας. Ἐπὶ Αἰκατερίνης τῆς Μεγάλης, ἢ ἄρκτος ἔστρεψε ὀριστικὰ τὰ βλέμματά της πρὸς τὴν Βαλκανικὴ καὶ ἀπώτερα πρὸς τὴ Μεσόγειο, ὄνειρο τῶν θερμῶν θαλασσῶν. Τὸ ὄνειρο τοῦτο τὸ εἶχε θωπεύσει κιόλας ὁ ἴδιος ὁ Μέγας Πέτρος, ἀλλὰ ἐπὶ Αἰκατερίνης ἢ προσπάθεια ὑποκινήσεως τῶν Χριστιανῶν καὶ μάλιστα τῶν Ἑλλήνων τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας πῆρε μορφὴ ἀπολύτως συγκεκριμένη.

Οἱ Ἕλληνες, πάντοτε πρόθυμοι ν' ἀκούσουν τὰ ἄσματα τῶν ποικίλων Σειρήνων καὶ πάντοτε ἀφελεῖς ὡς πρὸς τοῦτο, εὐκόλα ἐνθουσιάστηκαν καὶ ταχύτατα παρασύρθηκαν σὲ ἐξεγέρσεις. Ὁ Μοριᾶς, καθὼς πάντοτε, ἐπρωτοστάτησε καὶ στὸν ἀγῶνα αὐτόν. Τοῦτο βεβαίως ἔχει τὴν ἐξήγησή του στὴ γεωγραφικὴ του θέση. Ἄφενὸς βρίσκεται σὲ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὸ στρατιωτικὸ κέντρον τῆς Τουρκίας, ἀφετέρου παρουσιάζει τὰ πλεονεκτήματα νησιοῦ, δηλαδὴ τὴν εὐχέρεια στὶς κινήσεις καὶ τὶς μετακινήσεις ἐξωτερικῆς συνδρομῆς καί, στὴν ἔσχατη ἀνάγκη, ὁδὸ σωτηρίας διὰ τῆς διαφυγῆς.

Ὅπωςδήποτε, ὁ Μοριᾶς παρασύρθηκε ἀπὸ τὶς ὑποσχέσεις τῆς Ρωσίας καὶ βέβαιος πιά γιὰ τὴν πραγματικὴ καὶ οὐσιαστικὴ βοήθεια τοῦ Μόσκοβου —

«Ραγιάδες, Ραγιάδες, (λέει τὸ τραγούδι)

Ἄκόμη τούτ' ἢ ἀνοιξη

Τοῦτο τὸ καλοκαίρι,

Ὅσπου νὰ ἔρθει ὁ Μόσκοβος» —

καὶ μόλις ἐμφανίστηκαν τὰ ρωσικὰ πλοῖα καὶ ἀποβιβάστηκαν μερικὲς ρωσικὲς δυνάμεις, ξεσηκώθηκε μὲ ἀσυλλόγιστον ἐνθουσιασμό. Ἔτσι ξέσπασε ἡ περίφημη γιὰ τὶς συνέπειές της — τραγικὲς ὅπως ἦταν ἐπόμενο — ἐπανάσταση τοῦ Ὁρλώφ στὰ 1769.

Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ στὶς γνωστὲς λεπτομέρειες τῶν Ὁρλοφικῶν, φρονῶ ὅμως ὅτι μοῦ εἶναι ἐπιβεβλημένο νὰ σημειώσω, ὅτι ἡ ἐπανάσταση ἐκεῖνη ἀπετέλεσε ἓνα προοίμιο καὶ ἓνα πολύτιμο δίδαγμα γιὰ τοὺς Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὺς χάρη στοὺς μακροὺς Ρωσοτουρκικοὺς ἀγῶνες ποὺ ἀκολούθησαν καὶ περατώθηκαν μὲ τὴν («περίπιστον») συνθήκη τοῦ Κιουτσουκ - Καϊναρτζῆ. Βάσει τῆς συνθήκης αὐτῆς τοῦ 1774, ἡ Ρωσία ἀναλάμβανε, ἔμμεσα μὲν ἀλλὰ ἐπίσημα, τὴν προστασία ὅλων τῶν ὁμοδόξων της Ὁρθοδόξων, δηλαδὴ κυρίως τῶν Ἑλλήνων τῆς Τουρκίας, καὶ δυνάμει αὐτῆς ἐπιτράπηκε ὁ σχετικὸς ἐξοπλισμὸς τῶν ἑλληνικῶν καραβιῶν, γιὰ νὰ προστατευθοῦν ἀπὸ τοὺς πειρατὲς ποὺ ἐλυμαίνονταν ἰδιαίτερα τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Ὁ ἐξοπλισμὸς αὐτὸς ἐπέτρεψε νὰ βρεθεῖ πανέτοιμος ὁ στόλος τῶν ἡρωικῶν ἑλληνικῶν νησιῶν, τὴν ὥρα ποὺ ξέσπασε ὁ μεγάλος καὶ τελικὸς ἀγῶνας τῆς Ἀπελευθερώσεως.

Στοὺς πνευματικοὺς, ὡστόσο, ἡγέτες τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐθεμελίωσε τὴν πεποίθηση, ὅτι μόνος του ὁ Ἑλληνισμὸς ὀφείλε νὰ ἐπιχειρήσει τὸν ὕστατο ἀγῶνα, ἀγῶνα ποὺ δὲν θὰ εἶχε ἐξάρτηση ἀπὸ κανένα καὶ δὲν θὰ περίμενε καμιά βοήθεια ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς, ἀλλὰ πάντοτε ἰδιοτελεῖς, («κατ' εὐφημισμὸν») προστάτες καὶ φίλους.

Καὶ τὸ μὲν Ναυτικόν, καθὼς εἶπαμε, γεμᾶτο θάρρος ὕστερα ἀπὸ τὴ συνθήκη τοῦ Κιουτσουκ-Καϊναρτζῆ, ἀνδρώθηκε γρήγορα καὶ κυριάρχησε ἐμπορικὰ σὲ ὀλόκληρη τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο, ἀπλώνοντας τὴ δράση του ὡς τὶς πύλες τοῦ Ἀτλαντικοῦ καὶ ὡς τὶς βόρειες ἀκτὲς τῆς Μαύρης Θάλασσας. Ἐγυμνάζονταν τὰ πληρώματα τῶν καραβιῶν μας στὴ ναυτικὴ τέχνη, οἱ ναυπηγοὶ μας («ἔχτιζαν») δηλ. ἐναυπηγοῦσαν ὀλοένα μεγαλύτερα καὶ ἰσχυρότερα καράβια, λαμπρὰ ἐξοπλισμένα πάντοτε μὲ τὰ ἀνάλογα κανόνια, καὶ οἱ καραβοκυραῖοι μας

ἐπλούτιζαν σημαντικά, συγκεντρώνοντας μέσα στις «δεξαμενές» τῶν ἀρχοντικῶν τους, χιλιάδες δίστηλα ἰσπανικά νομίσματα καὶ αὐστριακὰ τάλληρα τῆς Μαρίας-Θηρεσίας.

Θαυραλέοι ἄλλωστε καὶ ριψοκίνδυνοι καὶ ἰκανότατοι οἱ ναυτικοί μας, ἀναλάμβαναν μεταφορές, γιὰ τὶς ὁποῖες εἰσέπρατταν ἀκριβότατους ναύλους. Ἀναφέρω ἀνάμεσα σὲ ἄλλους ναυτικούς ἄθλους, τὴν τροφοδοσία τῶν Γάλλων βασιλοφρόνων τῆς Τουλῶνος ὅταν ἐπολιορκοῦνταν ἀπὸ τὸν Ναπολέοντα, καθὼς καὶ τὴν διάσπαση τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς Γαλλίας ἀπὸ τοὺς Ἕγγλους τοῦ Νέλσωνος, ἐγχειρήματα ποὺ ἀπετέλεσαν τὴ βάση τοῦ μεγάλου πλούτου τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν.

Ὡς πρὸς τὶς κατὰ ξηρὰν πολεμικὲς δυνάμεις τοῦ Γένους, πλὴν τῆς μακρᾶς ἤδη πείρας ποὺ εἶχαν ἀποκτήσει ἐξασκούμενες στὸν ἰδιότυπο πόλεμο, τὸ γνωστὸ κλεφτοπόλεμο, οἱ κατὰ ξηρὰν δυνάμεις στὰ χρόνια ἐκεῖνα εἶχαν δύο εὐκαιρίες νὰ πλουτίσουν τὶς γνώσεις τους στὰ πολεμικὰ ἔργα: τὴ δούλεψή τους στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀλῆ-Πασᾶ στὰ Γιάννενα καὶ τὴν ὑπηρεσία τους στὰ στρατεύματα τῶν Γάλλων καὶ ἔπειτα τῶν Ἕγγλων στὰ Ἐπτάνησα, ὅπου, μετὰ τὴν κατάλυση τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας ἀπὸ τὸν Ναπολέοντα, συνεχῶς ἐναλλάσσονταν ξένοι κυρίαρχοι.

Ἀλλὰ καὶ στὸν πολιτικὸ καὶ στὸ διπλωματικὸ τομέα, τὸ σχολεῖο τοῦ Ἀλῆ ὑπῆρξε πολύτιμος ὁδηγὸς γιὰ τοὺς Ἕλληνας, ὅσους εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ παρακολουθήσουν τὶς πανοῦργες δολιχοδρομίες τοῦ Ἀλῆ ἀπὸ τὸ Τεπελένι.

Ὁ ἄλβανὸς αὐτὸς μπέης, κατόρθωσε μὲ μυθιστορηματικὸ τρόπο νὰ γίνῃ πασᾶς στὰ Γιάννενα καὶ τέλος Βεζύρης στὴν Ἡπειρο καὶ νὰ συμπήξῃ μὲ τὸν καιρὸ πραγματικὸ κράτος ὑπὸ τὴ δική του ἐξουσία μέσα στὰ ὅρια τοῦ ἀπέραντου σουλτανικοῦ κράτους. Ἡ ἡγεμονία τοῦ Βεζύρη-Ἀλῆ περιλάμβανε τὴν Ἀλβανία, τὴν Ἡπειρο, τὴ Θεσσαλία καὶ ὀλόκληρη τὴ Δυτικὴ Στερεά, δηλ. τὴν κυρίως Ρούμελη. Συνεκέντρωσε ἔτσι γύρω του μεγάλον ἀριθμὸ σημαντικῶν Ἑλλήνων, στρατιω-

τικῶν καὶ πολιτικῶν, πὸν πρόσφεραν ἀργότερα πολύτιμες ὑπηρεσίες στὸ ἐπαναστατημένο καὶ ἀναστημένο Ἔθνος.

Καὶ γιὰ μὲν τοὺς στρατιωτικούς, θὰ περιοριστῶ νὰ ἀναφέρω μερικὰ μόνον ἀπὸ τὰ γνωστότερα καὶ ἐπιφανέστερα ὀνόματα : τὸν Ὀδυσσεά Ἀνδροῦτσο, τὸν Γεώργιο Καραϊσκάκη, τὸν Θανάση Διάκο, τὸν Χρηστο Παλάσκα, πὸν ἢ δράση τους εἶναι πολὺ γνωστή.

Ζοῦσαν αὐτοὶ ὅλοι στὸ στενὸ περιβάλλον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ Ἀλῆς, ἄνθρωπος τελείως ἀγράμματος, ἀλλὰ ἔξυπνος καὶ πολὺ πονηρός, εἶχε στραμμένο ἄγρυπνα τὸ ἐνδιαφέρον του πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις.

Ζώντας κοντὰ του οἱ δικοὶ μας ἐδιδάχτηκαν τὴν στρατηγικὴ καὶ τὴν τακτικὴ τοῦ πολέμου, ἔτσι πὸν νὰ τὶς ἐφαρμόσουν, ὅταν ἐσήμανε ἡ ὥρα τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως.

Ἀκόμα καὶ τὰ κανόνια, τὰ τελευταίου τύπου κανόνια, πὸν εἶχε φέρει ἀπὸ τὴν Ἰταλία, ὁ Ἀλῆ-Πασᾶς τὰ ἐμπιστεύτηκε στὸν Σουλῶτη Παλάσκα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὀχύρωση τῶν Ἰωαννίνων ἦταν ἔργο Ἑλλήνων μηχανικῶν, Ἑλλήνων πὸν ὅλοι διέβλεπαν στὸ πρόσωπο τοῦ Ἀλῆ, τὸν ὑποβόσκοντα πολέμο τοῦ Σουλτάνου καὶ τελικὰ τὸν ἀπειλητικὸ ἐπανάστατη κατὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης.

Ὅσο γιὰ τοὺς πολιτικούς — γιὰ τὸν Ἀλῆ τοῦ ἔλειπαν ἴσα-ἴσα ἠγέτες μὲ γράμματα καὶ μὲ πείρα διοικητικὴ — ἀναφέρω τὸν Μάνθο Οἰκονόμου καὶ τὸν Ἀλέξιο Νοῦτσο, πὸν δὲν ἐπρόφθασαν δυστυχῶς νὰ μετᾶσχουν στὸν Ἀγῶνα, γιὰ τὸ πέθαναν πρόωρα καὶ βίαια. Αὐτοὶ ὑπῆρξαν οἱ κύριοι σύμβουλοι τοῦ Βεζύρη. Μετεῖχαν σὲ ἓνα εἶδος Ὑπουργικὸ Συμβούλιο, στὸ ὁποῖο τοὺς σπουδαιότερους τομεῖς κατεῖχαν Ἕλληνες. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Μάνθο Οἰκονόμου καὶ Ἀλέξη Νοῦτσο πὸν ἀνέφερα ἤδη, μνημονεύω τὸν Ἀθανάσιο Λιδωρίκη καὶ τὸν Ἰωάννη Κωλέττη. Εἰδικὰ γιὰ τὸν Νοῦτσο θὰ προσθέσω, ὅτι στάθηκε βαρὺ πλῆγμα γιὰ τὸν Ἀγῶνα ἢ ἀπώλεια αὐτοῦ τοῦ σημαντικοῦ καὶ μυαλωμένου πολιτικοῦ ἀνδρός, στὸ δεύτερο μὲν χρόνῳ τῆς ὑπεράνθρωπης ἀπελευθερωτικῆς προσπάθειας. Ἀπώλεια ἐξίσου μεγάλῃ μὲ τὸν πρόωρο θάνατο τοῦ Θεοδώρου Νέγρη, προγόνου τοῦ πρώτου Προέδρου τῆς

Ἀκαδημίας Ἀθηρῶν, Ἀρχιγραμματέως τῆς Ἐπικρατείας στὰ 1822, δηλαδή Πρωθυπουργοῦ, πρώτου Πρωθυπουργοῦ τῆς Ἀναγεννημένης Ἑλλάδος.

Καὶ στὸ σημεῖον ὅπου ἐφθάσαμε, πῶς νὰ μὴν ἀνακαλέσω στὴ μνήμη σας τὸν βάρδο ἐθνομάρτυρα Ρήγα Βελεστινλή, τὸν ὄραματιστὴ τῆς («μειζονος») ἐλευθερίας, πὸν πρῶτος διετύπωσε γραπτῶς, σὲ στίχους καὶ στὰ πεζὰ του, τὸ («λογισμὸ καὶ τὸ ὄνειρο») γιὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὰ γνωστὰ λόγια τοῦ Σολωμοῦ, μιᾶς πανελληνίας, μιᾶς πανεθνικῆς προσπάθειας πρὸς κατάκτηση τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἀπὸ κεῖ μιᾶς παμβαλκανικῆς ἐνώσεως καὶ πέρα ἀπὸ αὐτὴν μιᾶς παγκόσμιας συνεργασίας, μὲ βάση τὴν πνευματικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ, πὸν σηκώνει μὲ ἀναμφισβήτητο καὶ ἥρωικὸ πείσμα τὴν καταπληκτικὰ βαρεῖα ἱστορικὴ τῆς κληρονομιά.

Δὲν θὰ σᾶς κουράσω περισσότερο. Στόχος μου δὲν εἶναι, κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ αὐτὴν ἡμέρα, νὰ μιλήσω γιὰ τὴ Μεγάλῃ Ἐπανάστασι τοῦ '21. Εἶχε ἔρθει πιά ἡ ὥρα, ὅπου τὸ πνεῦμα γινόταν πράξη. Πέντε προσπάθειες εἶχαν προηγηθεῖ, πέντε ἐπαναστάσεις πολυώδυνες καὶ πολυαίμακτες, ὡς τὴν ἡμέρα τοῦ Μεγάλου Σηκωμοῦ.

Μακαριώτατε, Κύριοι Ὑπουργοί,

Κύριε Πρόεδρε, Κύριοι συνάδελφοι, Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἐκατὸν δέκα ἐννέα ἀκριβῶς χρόνια ὑστερότερα, ὁ ἴδιος αὐτὸς ψυχικὸς συναγερμὸς ξεσήκωσε ὀλόκληρο τὸ Ἔθνος ἐναντίον ἐνὸς ἱταμοῦ καὶ ὑπερδεκαπλάσιου σὲ στρατιωτικὸ μηχανισμόν ἐπιδρομέα. Ἦταν ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου τοῦ 1940. Ἱστορικὴ πιά ἡμέρα γιὰ τὸν Ἑλληνισμό, πὸν τὴν πανηγυρίζουμε σήμερα τόσο ἐπίσημα.

Ἀπὸ τὴν ἀναδρομὴ ὅμως πὸν ἐπεχείρησα ἀπόψε, ποιά διδάγματα μποροῦμε νὰ ἀντλήσουμε ἐμεῖς πὸν ζήσαμε τὸν πόλεμο τοῦ '40 καὶ πὸν ζοῦμε τὰ σημερινὰ ἐπακόλουθά του; Τὰ συμπεράσματα ξεπηδοῦν βαρεῖα σὲ σημασία: πρῶτον, νὰ μὴν ἀναλαμβάνουμε τίποτε, ἂν δὲν ὁμοιοῦμε, ἂν δὲν εἴμαστε μονιασμένοι ὅλοι οἱ Ἕλληνες, Ἕλληνες τοῦ

ἔσωτερικοῦ καὶ Ἑλληνες τῆς διασπορᾶς. Ἐνωμένοι, οἱ Ἑλληνες κατορθώνουν ἀξιοθαύμαστα ἔργα. Καὶ δεύτερον, νὰ μὴν περιμένουμε καὶ νὰ μὴ στηριζόμαστε σὲ τίποτε ἀπὸ τὴν καλὴ θέληση καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ξένων. Ἡ ἀπογοήτευση δὲν ἀργεῖ νὰ ἀκολουθήσει. Ὁφείλουμε νὰ τραβοῦμε ἀνεκδεύματα καὶ καλοζυγισμένα τὸ δικό μας δρόμο, μὲ γνώμονα πάντοτε τὸ ἔθνικό μας συμφέρον μέσα στὰ εὐρύτερα παγκόσμια πλαίσια.

Δυστυχῶς, πρέπει νὰ τὸ πῶ καὶ αὐτό, ἐμᾶς τοὺς Ἑλληνες μᾶς καθοδηγεῖ προπάντων τὸ αἶσθημα καὶ ἡ καρδιά, σπάνια ἢ ψύχραιμη σκέψη καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ κρίση, τοὺς Ἑλληνες, αὐτὸν τὸν θαυμάσιο λαό, τὸν καρτερικὸ καὶ ἀνυπόταχτο, τὸν τόσο πεισματάρικα γαντζωμένο στὸν ξερό του βράχο.

Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε, νὰ τελειώσω μὲ τὰ λόγια ποὺ εἶπε κάποτε ἕνας Αἰγύπτιος ἱερέας στὸν Πλάτωνα :

—«Ἑλληνες, ἀεὶ παῖδες ἐστέ!»

Λόγος γνωστός σὲ ὅλους, ἀλλὰ ποὺ δὲν μᾶς ἐδίδαξε τίποτε.